

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái

Lentner Csaba: A „magyar modell” nemzetközi és hazai

összefüggésrendszere, fenntarthatóságának esélyei

Ambrus Attiláné: Folytatódik-e a HUF felértékelődése?

Szabady Balázs: Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság

Schmidt Péter: A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi
alapellátás kapcsolata

Csengei Gábor: Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben

Almásy Sándor: A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere

Tompos Judith: Kína és a szocialista piacgazdaság

2003/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Andrásy Adél egyetemi tanár,
Dr. Dézsy József egyetemi tanár (Bécs),
Dr. Fecske Mihály egyetemi tanár,
Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár
(a szerkesztőbizottság elnöke),
Dr. Lentner Csaba egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

**A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2004 júniusában készült.**

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány

ISSN 0865 7823

Tartalom:

GAZDASÁG 9

Eőri Teréz:

A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái 9

Lentner Csaba:

A „magyar modell” nemzetközi és hazai összefüggésrendszere,
fenntarthatóságának esélyei 25

Ambrus Attiláné:

Folytatódik-e a HUF felértékelődése? 41

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA 50

Szabady Balázs:

Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság 50

Schmidt Péter:

A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi
alapellátás kapcsolata 63

Csengei Gábor:

Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben 77

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS 110

Almásy Sándor:

A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere 110

Tompos Judith:

Kína és a szocialista piacgazdaság 135

Támogatóink: 153

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Almásy Sándor

A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere

A volt szocialista világrendszer gazdasági intézményének, a KGST-nek megszűnésével Magyarország elvesztette az államközi szerződésekkel garantált értékesítési piacának – a keleti piacnak – jelentős részét. A keleti piac visszaszerzésére irányuló törekvések esetében az egyik korlátozó tényező, hogy Magyarország, a magyar üzleti körök egy általuk kevésbé ismert, új politikai rendszerekkel állnak szemben. Ez a megállapítás kiemelten vonatkozik Ukrainára, ahol egyrészt a történelmi múlt – a gyakorlatban az 1991. évig soha ki nem vívott önálló államiság súlyos terhe –, másrészt Ukrajna különböző régiói lakosságának éppen a történelmi múltból fakadó eltérő mentalitása különleges hozzáállást igényel.

A fentiek függvényében a magyar üzleti körök sikeres üzletkötése feltétlenül igényli – igényelné – Ukrajna gazdasága történelmi-politikai hátterének ismeretét mind a múlt vonatkozásában (amelyik jelentős mértékben meghatározta az egyes régiók lakossága – így az üzleti partnereket is – mentalitását), mind különösen a gazdaság politikai hátterét már a függetlenség időszakában. Ezen ismeretek hiánya korlátozhatja a magyar üzleti körök esélyeit a jól felkészült nyugati partnerekkel szemben.

Történelmi múlt – önálló államiságra való törekvés

Ukrajna jelenlegi – a második világháború, majd a teljes függetlenség elnyerése utáni – területén önálló államforma a történelem folyamán nem létezett. Mind a középkorban kialakult egyes – viszonylag független – államformának nevezhető alakulások: Kijevszkaja Rusz, Galíciai-Volinyi hercegség, Kozák Gyepű, mind az újkorban ideiglene-

sen létrehozott államok: az első világháború utáni a Kijev Központi Rada vezetésével Ukrán Köztársaság, a Kelet-Galícia Nyugat-Ukrán Népi Köztársaság, nem fedte a jelenlegi Ukrajna területét. A cári Oroszország uralma alatt Ukrajna – az ukrán etnosz – a jelenlegi területtel szemben északabbra is jelen volt, ugyancsak elvben ukrán etnosz foglalta el a jelenlegi Orosz Federáció Kubány határvidékét a XVIII. század végén, míg a Krím félsziget az Oszmán Birodalom vazallusa – Krími Kánság – volt. A Szovjetunió tagköztársaságai az esetek többségében mesterségesen megvont egymás közötti határvonala viszont jelentős orosz lakosság jelenlétét eredményezte Ukrajna jelenlegi területén.

Ukrajna 1997-ben 51 millió lakosa esetében jelentős a 10-12% orosz nemzeti kisebbség, míg a krími tatár, bolgár, görög, gagauz, lengyel, román, moldván – Kárpátalja esetében megközelítőleg 200 ezer magyar ukrán állampolgár, a jelenlegi területen őslakos – függvényében értelmetlennek tűnik nemzetállamról beszélni. Az 1995. június 8-án elfogadott Alkotmányi Szerződés, amely az Alkotmány elfogadásáig rendezte a hatalom különböző ágazati kapcsolatait, Ukrajnában az államalapítást az ukrán nép szuverén jogának tartotta. Az 1996. június 28-án elfogadott Alkotmányban ugyanakkor már nem szerepel az ukrán nép kizárólagossága az államalapítás vonatkozásában (1. cikkely).

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a teljes függetlenség elnyerése – kivívása – időszakában még az ukrán nemzeti-demokratikus politikai irányzatok is egy federatív államforma létrehozását tartották szükségesnek, egy 5-8 egymástól eltérő mind nemzeti alapon, mind az ukrán nép egyes csoportjainak más-más mentalitását tudomásul véve – federatív terület alapján. Azonban az események alakulása folyamán – nem kis mértékben az orosz befolyás árnyékában – az Alkotmány már egy központi hatalmú – unitáris – államformát hagyott jóvá (2. cikkely), kivételt téve a Krími Autonóm Köztársaság vonatkozásában (134-139. cikkelyek)

Egy saját államisággal gyakorlatilag a történelem folyamán nem rendelkező 50 milliós nép (Ukrajna jelenlegi határain kívül jelentős – mintegy 10 millió –, a volt Szovjetunió többi utódállamában élő ukrán, valamint a nyugati ukrán diaszpóra) törekvése saját függetlensége biztosításáért érthető és teljes mértékben méltányolható. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az önálló államiság minden

feltétele – mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban (a volt Szovjetunió integrált gazdasága következménye) – még nem alakult ki teljes mértékben.

Európa keleti – esetleg Közép-Kelet-Európában – területén az 1990-es évek elején megjelent új állam, Ukrajna „megértése” feltételezi a történelmi múlt rövid áttekintését. Ennek hiányában – különös tekintettel az egyes régiók történelmi múltból fakadó, egymástól eltérő helyzetére – nem alakítható ki reális helyzetismeret sem a jelenlegi problémákat illetően, mind a független Ukrajna politikai és gazdasági fejlődése előrejelzése esetében.

A keleti szlávok elkülönülése az ókorban és a középkorban

Közép-Kelet Európa egyes országaiban a „ki volt itt eredetileg és/vagy a kijött előbb” kérdés, sajnos, még mindig központi problémaként szerepel. Ukrajna területén az ókorban a kimer – i. e. 1000. –, szkíta – i. e. 700. –, szarmata – i. e. 200. – törzsek jelenléte történelmi források és archeológiai feltárások alapján bizonyított, ugyanúgy, mint a görög városállamok alapítása a Fekete-tenger északi partvidékén (az i. e. 4000. évben létező tripolszk kultúra fennmaradása, és ennek kontinuitása az ukrán népet illetően, ugyanolyan valóságértékű, mint a „sumér-magyar” rokonság).

Az indoeurópai szláv nép etnogezise – ezt a tételt fogadja el a kutatók többsége – a jelenlegi Lengyelország Visztula tájékára tehető, és mint elvben egységes nép az időszámításunk fordulóján jelenik – jelenhetett – meg. Ugyanakkor nem zárható ki egy korábbi időpont sem a szlávok megjelenésére a jelenlegi sztyepzónától északabbra fekvő erdős sztyep és erdőzóna területén. A szlávok úgynevezett szétköltözése az i.sz. III-IV. századra tehető; nyugati: lengyelek, csehek, morvák, a Balti-tenger partvidékén letelepedő, azóta asszimilálódott egyes törzsek, a jelenlegi Németország területén megmaradt szorbok; déli: szerbek, horvátok, szlovénok (a bolgárok szláv nyelvet felvevő türk törzs); valamint a keleti szlávok elkülönülése.

Történelmileg bizonyított a keleti szlávok – északon: szlovjáni, polovcsáni, krivicsi; északkeleten: vjáticsi, radomicsi, szeverjáni; a középzónában: dregovicsi, drevjáni, poljáni; délen: dulibi, ulicsi, tiberci, fehér horvátok – külön törzsi szervezete már a VI-VII. században. A

keleti szláv törzsek elkülönült jelenléte az Észak-Ladoga és Onyega tavak vonalától délre, keleten a Volga és Oka folyók vonalán, nyugaton a jelenlegi ukrán és belorusz – lengyel határ vonalán –, míg délen a sztyepi zónák északi részén (a Fekete-tenger partvidékére nem terjedt ki huzamosan a szláv törzsek szálláshelye) azért meghatározó, mert a szovjet történetírás a IX. században létrejött Kijevi Rusz nagyhercegség lakosságára vezette vissza a három keleti szláv nép – oroszok, ukránok, beloruszok – eredetét, tehát egy jóval későbbi időpontra.

Kétségtelen, hogy a már a VI-VII. században északon megjelent szlovjáni, polovcsáni, krivicsi, valamint az északkeleti vjaticsi, radomocsi, szeverjáni törzsek már ebben az időszakban keveredtek az ezen területek szomszédságában élő finnugor népekkel, és antropológiailag jelentős az eltérés a déli szláv területek – dulibi, ulicsi, tiberci – leszármazottaival szemben (amit még jobban kiemelt a XIII-XV. századok mongol-tatár Aranyhorda uralom alatt történt fajkeveredés az északi és északkeleti szlávság vonatkozásában). Szembetűnő a jelenlegi Ukrajna középrégiója lakossága – ukránok – hangsúlyozott keleti szláv megjelenése: magas termet, hosszú végtagok, világos hajzat, és ennek alapján esetleg érthető az ukrán nemzeti-demokrata politikai irányzatok az ukránok „felsőbbrendűségét” – keleti szlávok vonatkozásában – hangoztató álláspontja. Ugyanakkor viszont az ukrán nemzeti öntudat „Piemont”-ja – Nyugat-Ukrajna – lakossága ugyanúgy, mint belorusz lakossága, az évszázados lengyel, valamint a lengyel-litván uralom alatt jelentősen keveredett a nyugati szláv lengyelekkel, és megközelítőleg sem jellemző ezeken a területeken a központi régió lakossága kiemelt keleti szláv megjelenése.

A Kijevi Rusz nagyhercegség a történelmi ókorban való kialakulása – elméletileg a normann „hódítók” Kijev 859. évben való megjelenéséhez datálható – a mai napig vitatott. A skandináv normannok a Dnyeperen való déli irányú hajózásuk előtt meghatározott szerepet játszottak az észak-szláv Novgorod városállam-hercegség megalakításában, míg a Kijev környéki poljáni törzs már fejlett központi hatalommal rendelkezett a régióban. A normann Rürich-dinasztia a Kijevi Rusz élén megalapozta a hercegség történelmi szerepét a IX-XIII. század időszakában mint Európa egyik meghatározó hatalmi központját (a kérdés történelmi oldalról való megközelítése külön téma lehet),

amely – belharcoctól legyengülve – Kijevnek a mongol-tatár hódítók általi 1240. évi elfoglalásáig állt fenn.

A keleti szlávok elkülönülésének jelentősége a jelenkori helyzetben Ukrajna nemzeti-demokrata és radikális nacionalista politikai irányzatok által kihangsúlyozott, a korai középkorban kialakult identitástudatának esetében meghatározó. A keleti szlávok hatalmi központjának Moszkvába történt „áthelyezése”, valamint az ukrán területek önálló államformájának megszűnése – a Dnyeprinnenijobbpart területeken évszázados lengyel (lengyel-litván) uralom, a Dnyepártúli-balpart területek a cári birodalom részei – ugyanakkor megkérdőjelez(het)ti az ukrán elkülönült identitástudat korai megjelenését, bár a következő századokban kialakult független államformák Ukrajna jelenlegi területén elvileg nem zár(hat)ják ki az ukrán mint önálló nép – ethnosz – megjelenését már a XIII. századtól kezdve.

Önálló államformák Ukrajna jelenlegi területén a középkorban

Kijev a mongol-tatár hordák elfoglalása után a jelenlegi Ukrajna (és részben a jelenlegi Lengyelország) nyugati területein létrejött Galíciai-Volinyi Hercegségben viszonylagos önállósággal rendelkezett. A Romanovi-dinasztia uralkodó hercegei uralmuk alatt tudhatták a Kárpátoktól északra fekvő, Bresztig terjedő területeket – keleten az orosz nagyhercegséggel, míg nyugaton a jelenlegi ukrán–lengyel határtól 100 km-re nyugati irányban távolabbi határos részeket.

A Galíciai-Volinyi Hercegség meghatározó uralkodója, Daniló 1264-ben bekövetkezett halála után (majd 60 évig uralkodott) a hercegség még megközelítőleg 100 éven keresztül elvben független állam volt. A Romanovi-dinasztia 1323-ban történt kihalása után a rokoni kapcsolatok révén a lengyel Mazoveckij családból származó Boleszláv került uralomra, és a XIV. században bekövetkezett lengyel expanzió hatalma alá vonta Nyugat-Ukrajna galíciai, míg a litván expanzió Nyugat-Ukrajna volinyi területeit, valamint a litván expanzió hatalma fokozatosan kiterjedt nemcsak a jelenlegi Ukrajna Dnyeprinnenijobbpart, hanem a Dnyepártúlibalpart területei jelentős részére is.

A Galíciai-Volinyi Hercegség megszűnésével Ukrajna jelenlegi területén a függetlenség 1990–1991-i kikiáltásáig nem volt központi ha-

talommal rendelkező önálló államforma (leszámítva az első világháborút követő központi és nyugat-ukrajnai államalkotó kísérleteket). A kérdés természetesen – ugyanúgy, mint a Kijevi Rusz esetében – az: mennyiben volt kiemelten ukrán a Galíciai-Volinyi Hercegség? A válasz nem lehet egyértelmű, bár az ukrán nemzeti-demokratikus, és különösen az ezeken a területeken támogatással rendelkező radikális nacionalista politikai irányzatok az ukrán államiság középkorban történő kialakulása tényeként tekintik a hercegséget.

A középkor idején rendkívül összetett a XIV. századra tehető „kozák éra” kialakulása Ukrajna jelenlegi középrégiójában és keleti területein (a déli területek a Krím félszigettel együtt egyértelműen a Krími Tatár Kánság fennhatósága alatt voltak a XVIII. század végéig). A lengyel, valamint a litván expanziótól kevésbé, valamint egyáltalán nem érintett keleti területeken a középkorban kialakult egy független közösség, mind a jelenlegi Ukrajna, mind a Don-vidék területén. A zaporozsei kozákok néven ismert önszerveződött államforma – Zaporozsei Gyepű /Szics/ – kiterjedése a különböző vezetők – hetmanok – uralkodása alatt állandóan változott. A kozákság viszonylag független társadalmi réteg – az Orosz Nagyhercegség, majd a cári Oroszország jobbágyaival szemben létrehozott egy közös termelési formát a mezőgazdaságban, ami függetlenítette a fegyvert fogó férfiakat a földhöz kötöttség terheitől.

A lengyel–lengyel–litván uralom elleni 1648-ban kezdődő felkelés, ami a Dnyeprinnenijobbpart területek felszabadítását tűzte ki célul, meghatározó fordulatot hozott a kozák éra vonatkozásában. Az 1654-ben hetman Bohdan Hmelnickij által megkötött Perejaszlavi Szerződés a kozákságot – az oroszországi cári birodalom szövetségeseiként – jelentős részben megfosztotta független államiságától. A Dnyepr-tülbpart Ukrajna cári fennhatóság alá kerülése az 1660-1670-es évekre datálható, bizonyos autonómiát megtartva a területnek, míg a Dnyeprinnenijobbpart Ukrajna lengyel fennhatóság alá került.

Az orosz cári birodalom nyugati irányban való terjeszkedésével egy időben, az 1768-1775 közötti orosz-török háború befejezése után a cári hatalom felszámolta az addig még létező, hetman irányítása alatt lévő Zaporozsei Gyepű önállóságát, és 1781-ben megszüntette a hetman intézményt is. Ettől az időponttól kezdve a jelenlegi Ukrajna te-

rületén még viszonylagos függetlenséggel rendelkező ukrán államalakulat sem létezett – Lengyelország sorozatos felosztása után nyugati ukrán területek a Habsburg-birodalomhoz kerültek, míg Ukrajna többi területe a cári birodalomhoz tartozott.

A középkor – XVI-XVIII. század – időszakára tehető az ukrán identitástudat kialakulása. Ekkor jelennek meg az ukrán nyelven írott irodalmi művek (az addig használt orosz és ószláv – templomi szláv – nyelvvel egyidejűleg) – meghatározó az oktatás terén a Mogilevi Akadémia létrehozása.

Ukrajna az orosz cári birodalom, majd a Szovjetunió része

Ukrajnát mint az orosz cári birodalom tartományát illetően – a XVIII. század végétől – meghatározó a Moszkva irányából érvényesülő ukránellenesség jelenléte, amelynek csúcspontjaként „értékelhető” az ukrán nyelv törvényen kívül helyezése (az ukránokat kisorosznak nevezték, és az ukrán nyelvet az orosz egyik nyelvjárásának tekintették). Az orosz cári hatalom a jelenlegi Ukrajna keleti és középrégiói területein központi hatalmat vezetett be, és nem adott lehetőséget az ukrán nemzeti eszme kialakulásának. Függetlenül ettől, erre az időszakra datálható az ukrán irodalmi nyelv kialakulása, meghatározóan az ukrán Petőfi – Sevcsenko – költészetének köszönhetően.

Lényegesen más volt a helyzet Nyugat-Ukrajna, a Habsburg Birodalomhoz, majd az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Galícia területén, amely az ukrán nemzeti eszme kialakulása fellegrájának tekinthető a XIX. században.

Az első világháború befejező, majd azt követő éveiben elvben lehetősége adódott egy független ukrán állam kialakítására. A történelmi események rendkívül összetettek az 1917. évet követően. A Hruszevszkij vezetése alatt létrehozott Centralna Rada (Központi Tanács) Ukrajna teljes függetlenségét szorgalmazta. Az 1918. évben a Centralna Radában bekövetkezett bolsevista fordulat Ukrajna és Szovjet-oroszország kapcsolatát szorgalmazta, majd a német és osztrák-magyar megszállás alatt lévő területeken a Petrulja által képviselt nemzeti eszme kerekedett felül. A Szkoropadszkij által létrehozott hetmanscina az 1918. év végén diplomáciai kapcsolatokat létesített 12 országgal, amelyek Ukrajnát független állammak tekintették. Ugyanakkor a

Centralna Rada utódként alakult Direktórium a probolsevik Vinnyicsenko és Petulja vezetésével Szkoropadszkij ellen lépett fel. 1919-ben a Moszkvából irányított hadsereg megszüntette Ukrajna kétes értékű függetlenségét.

Nyugat-Ukrajna – a volt osztrák–magyar monarchiabeli Galícia – területén az 1919–1920-ban létrejött, elvben önálló Nyugat-Ukrán Népi Köztársaság az 1920-ban kötött rigai békeszerződésben a Szovjet-ország és Lengyelország közötti Zbruc folyó határvonalának – „felülvizsgálatát” szorgalmazta egy önálló ukrán állam létrehozásával, amely azonban a lengyel szervezett hadsereg támadása következtében megszűnt létezni.

1920–1939 között Ukrajna mint Szovjetország, majd a Szovjetunió tagállama az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság néven szerepelt. Az 1920-as évek elején Moszkva még bizonyos függetlenség illúzióját engedélyezte Ukrajnának – 1923-ig Ukrajna közvetlen gazdasági szerződéseket köthetett. Jelentős volt az ukrán nyelv hivatalos használatban való alkalmazása, és az oktatás terén való előretörése. Ez a viszonylag kedvező időszak azonban Sztálin hatalomátvételével véget ért. A Szovjetunió iparosítását biztosító mezőgazdasági átszervezés – kollektivizálás – az 1932–1933. évek éhínségéhez vezetett (több millió áldozat), és a kuláklisok alapján több százezer ukrán földműves került kitelepítésre. Ebben az időszakban az ukrán kultúra és a nyelvhasználat visszaszorult, és ez az állapot maradt meg mind a második világháború előtti, mind utáni időszakban.

A lengyel fennhatóság alatt lévő Galícia és Voliny esetében ugyancsak meghatározó volt az ukrán kulturális és oktatási irányzatok visszaszorítása, a lengyelek betelepítése Nyugat-Ukrajna területeire. Ugyanakkor az ukrán nemzeti eszme képviselői itt viszonylag szabadon fejthették ki tevékenységüket. Az 1939. évben a visszacsatolt nyugat-ukrán területeken rövid idő alatt bevezetésre került a szovjet rendszer ennek minden következményével együtt: a lengyel lakosság kitelepítése, retorziók az ukrán nemzeti eszme képviselőivel szemben.

Az 1941–1945 közötti időszak – második világháború – Ukrajna gazdaságának majd teljes megsemmisüléséhez vezetett. Az 1940-es évek második fele, majd az 1950-es években történt helyreállítási

munkák és az új ipartelepítés viszont meghatározta Ukrajna gazdasági potenciálját a volt Szovjetunióban.

Külön elemzést igényel(het) az 1941–1950. években Nyugat-Ukrajna területén a nemzeti felszabadító mozgalom – ismert nevén „banderisták” – tevékenysége. A világtörténelemben talán egyedülálló eset: a német megszállás alatt hét különböző fegyveres erő tevékenykedett (részletesen esetleg egy külön tanulmányban): a német megszállók, a szovjet földalatti mozgalom, az egyes ukrán nacionalista irányzatok, a különböző lengyel irányzatok részéről Galícia, Voliny és részben a jelenlegi Lengyelország keleti területein, és mindegyik gyakorlatban harcolt a többi hat ellen. Az 1941–1950. évek eseményeinek utóhatása még mindig érezhető – 1944-ben a Nyugat-Ukrajna területére lépő szovjet hadsereg alakulataiban jelentős volt a Közép- és Kelet-Ukrajna területeiről besorozottak száma, és ezek (is) – etnikai ukránok – harcoltak az ukrán nacionalisták ellen.

A fentiek függvényében világossá válhat az a tény, hogy Ukrajna, mint független köztársaság egyrészt nem nemzetállam – a jelentős orosz és/vagy orosz ajkú lakosság a keleti és déli területeken, valamint a nemzeti kisebbségek léte –, másrészt az etnikai ukránok között is jelentős az eltérés mind a nemzeti identitástudat, mind a mentalitás vonatkozásában. Feltételezhető, hogy az etnikailag ukrán nép egységes nemzetté válása még hosszabb időt igényel.

Ukrajna függetlenné válásának politikai háttere

Az előző fejezetben részletes(ebb)en ismertettük a történelmi múlt összes objektív és szubjektív buktatóit egy független Ukrajna létrehozását illetően. Kétségtelen tény, hogy az 50 milliós ukrán nép nemzeti önállóságra való törekvése a történelem folyamán – az ukrán ethnosz kialakulása után – mindig jelen volt. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az Ukrajna jelenlegi területén élő lakosság esetében – még az etnikai ukránok között is – a függetlenségre való törekvés különböző erővel jelent meg. Ukrajna teljes függetlensége ugyanakkor feltételezhetően nem jöhetett volna létre a volt Szovjetuniónak az 1980-as évek második felében történt nemcsak gazdasági, hanem politikai leépülése nélkül.

A volt szocialista tábor katonai szövetsége, a Varsói Szerződés, gazdasági együttműködés, a KGST megszűnése, valamint a „berlini fal” leomlása – a két Németország egyesülése – maga után vonta a Kelet-Közép-Európa országaiban a rendszerváltást – legalábbis lehetővé tette a rendszerváltás kezdeményezését. Ugyanakkor belpolitikai téren is lényegesen gyengült Moszkva meghatározó súlya – itt elég utalni az SZSZKSZ, akkor még egységes Szovjetunió két tagköztársasága, Örményország és Azerbajdzsán között kitört, és a központ által le nem rendezett fegyveres konfliktusra a Karabach kérdésben. Az egyes tagköztársaságokban felerősödtek a Moszkva által kezelhetetlen elszakadási tendenciák (ezen tendenciák erőszakos úton történő visszaszorítása – Tbiliszi, Vilnyusz – nem hozott eredményt).

Ukrajna esetében összetettebb volt a helyzet (a balti államokhoz vagy Grúziához viszonyítva). Egyrészt az Ukrajna területén élő mintegy 10-12 millió orosz, másrészt a központi régió ukrán nemzetiségű lakosságának hiányos identitástudata a függetlenség elnyerésére – kivívására – fékező tényezőként jelent meg.

A Szovjetunió végnapjai, a függetlenségre törekvés

A volt Szovjetunió előbbieken említett gazdasági és politikai leépülése törvényszerű folyamatnak tekinthető, a XX. században minden világimpérium megszűnt létezni. A gorbacsovi éra – „peresztrojka” – csak felgyorsította az eseményeket.

Ukrajnában az 1990. márciusi parlamenti választások (Legfelsőbb Tanács képviselőinek választása) először adtak lehetőséget több jelölt indítására a 450 egymandátumos választási körzetben. A megválasztott képviselők többsége ugyan még a nomenklatúra soraiból került ki – ezek hozták létre az úgynevezett „237”-ek blokkját –, azonban a mandátumok mintegy egynegyedét a Demokratikus Blokk jelöltjei – támogattottjai – kapták, tehát Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában megjelent a legitim ellenzék.

Az előzmények. Az 1989. év folyamán felerősödött az ellenzék tevékenysége, meghatározóan politikai vonalon. Ukrajna nyugati területein jelentős támogatással bírt az „Ukrán Helsinki Szövetség”, amely az 1975. évi Helsinki Egyezmény betartása ellenőrzését tűzte ki feladatául, az „Oroszlán Társaság” (későbbiekben eltűnt a színtérről). Uk-

rán nemzeti érzelmű írók, költők – Dracs, Pavlisko, Javorinszkij – támogatásával, akik ugyan korábbi műveikben az elfogadott politikai vonalat jelenítették meg, 1989. tavaszán megalakult az Ukrajna Népi Mozgalma (mozgalom = ruch). A Ruch 1989. március 8-10-i alakuló ülésén Kijevben már megközelítőleg 280 ezer támogatóval rendelkezett. Az elfogadott program az ukrán nyelv és kultúra újjászületését irányozta elő, politikai vonalon Ukrajna függetlenségének elnyerését tűzte ki célul. Azonban, bár az alakuló ülés Kijevben volt, a Ruch támogatottsága meghatározóan a nyugati területekre – Galícia, Voliny – korlátozódott, míg a keleti területek lakossága nem tanúsított politikai aktivitást.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában a nomenklatura „237”-ek blokkja, mint már említettük, abszolút többséggel rendelkezett. Azonban a parlamentben helyet foglaló Ukrán Kommunista Pártja tagjai nem tud(hat)ták függetleníteni magukat a kialakult – esetenként túlfűtött – nemzeti eufóriától, egyesek az események hatása alá kerültek. A parlament Demokratikus Blokkja képviselőinek – Csernovil, Lukjanenko, a Horiny testvérek – kezdeményezésére a Legfelsőbb Tanács 1990. július 16-i határozatával – tehát a SZSZKSZ elvben még központi hatalmi időszakában –, deklarálta Ukrajna állami szuverenitását. Ezt követően Ukrajna politikai vezetése képviselőit külföldön több esetben mint független állam vezetőit fogadták.

Az 1990. év végén, valamint az 1991. év első hónapjaiban azonban lényegesen gyengült az ukrán nemzeti függetlenségi politikai irányzat határfoka, nagyfokú visszarendeződés volt tapasztalható. Jellemző, hogy 1991. márciusában a Gorbacsov által kezdeményezett egy „a szövetséges köztársaságok megújított szövetsége” népszavazáson Ukrajna lakosságának abszolút többsége igennel szavazott. Függetlenül az 1990. július 16-i Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa függetlenségi határozatától, gyakorlatilag megmaradt a központi – Moszkva – irányítás minden – párt, állami szervek – vonalon.

1991 eseményei – Ukrajna függetlenségének kikiáltása

Az 1991. augusztus 19–20-án Moszkvában lezajlott hatalomátvételi kísérlet – és annak bukása – új helyzetet teremtett. A Kijevben lévő erőszervezetek vezetőinek követelését a hatalomátvétel támogatását

illetően Kravcsuk, a Legfelsőbb Tanács elnöke – gyakorlatilag Ukrajna első számú politikai vezetője, mivel a Kommunista Párt nem rendelkezett hatalommal – elutasította (pontosabban elhatárolta magát az eseményektől, hivatkozva Ukrajna deklarált függetlenségére).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1991. augusztus 24-i ülésén döntő többséggel – egy ellenszavazattal – elfogadta az „Ukrajna függetlensége kikiáltása” okmányt. Az okmány preambulumban, hivatkozva az 1991. augusztus 19-i moszkvai hatalomátvételi kísérletből fakadó „Ukrajna halálos veszélyeztetésére”, folytatva Ukrajna ezeréves államalkotásra való törekvését és az ENSZ alapokmány biztosította népek önmegvalósítás lehetősége alapján: kikiáltja Ukrajna függetlenségét és Ukrajna – független Ukrán állam – megalapítását.

A balti országok – Észtország, Lettország, Litvánia – 1991 szeptemberében „de facto” kiváltak a Szovjetunióból, az impérium felbomlása visszafordíthatatlanná vált. Ukrajna politikai vezetőinek a kommunista pártból való kilépése gyakorlatilag megszüntette az SZKP vezető szerepét.

Az 1991. december 1-i ukrán össznépi referendum döntő többséggel jóváhagyta a Legfelsőbb Tanács „Ukrajna függetlensége kikiáltása okmány”-t. Jellemző a helyzet alakulására, hogy míg a nyugati – ukrán nemzeti érzelmű – területeken az igen szavazatok 95–98%-os arányban voltak, addig a keleti – orosz és/vagy orosz ajkú – területeken is a lakosság 80–85%-a Ukrajna függetlenségét támogatta, és a Krím félszigeten is a függetlenség kikiáltása támogatása többséget kapott.

Az 1991. december a Szovjetunió szláv tagköztársaságai vezetőinek – Jelcin, Kravcsuk, Suskevics – „Belovezsszkaja Puscsa” megkötött egyezménye jogilag is megszüntette a Szovjetuniót, és Ukrajna függetlensége realitássá vált.

Jelen esetben azonnal idekívánkozik egy előrebocsátás (részletesen a továbbiakban). Ukrajna függetlenségének össznépi támogatása meghatározóan az ország gazdasági potenciálja túlbecsülésén alapult, feltehetően, hogy a független Ukrajna biztosítani fogja az életszínvonal jelentős emelését.

Ukrajna államformája – elnöki-parlamentari köztársaság

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna államalkotó mibenlétét illetően azonnal központi kérdésként szerepelt az államforma pontosítása. A szovjet érában az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság esetében, függetlenül a választott – gyakorlatilag kijelölt – Legfelsőbb Tanács képviselőtestületétől, a hatalom első számú letéteményese a párt volt, a Moszkvának – Központi Bizottságnak – alárendelt (demokratikus centralizmus) Ukrajna Kommunista Pártja, annak első titkára (minden esetben az SZKP Központi Bizottságának a tagja).

A függetlenné válás paradoxona, hogy az 1990–1991-ben Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elnöke Kravcsuk, az Ukrán Kommunista Párt ideológiai titkára volt. Az 1991. december 1-jei elnökválasztáson ugyancsak Kravcsuk kapott többséget a nemzetidemokrata jelöltekkel – Csernovil, Juchnovszkij, Lukjanenko – szemben. Más kérdés, hogy Kravcsuk elnöki tevékenysége alatt minimum „félfordulatot” tett – meghatározóan képviselte Ukrajna függetlenségét, és az 1994. évi elnökválasztáson a nyugati területek ukrán nacionalista elektorától támogatva szenvedett vereséget – az elnökválasztás második fordulójában a keleti területek által támogatott Kucs mával szemben. (Ukrajna szavazásra jogosult lakosságának 48%-a a keleti és déli területeken található, míg a nyugati területek a szavazók mindössze 22%-át képviselik – az indifferens közép régió a szavazók 30%-a.)

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom intézményei Ukrajnában

Ukrajna törvényhozó hatalmi intézménye a még az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság 1978. évi Alkotmánya alapján 450 fős Legfelsőbb Tanácsa (Verchovna Rada). A függetlenség éveiben 1993. november 18-án elfogadott választási törvény egymandátumos közvetlen választási rendszert irányzott elő. a 450 választási körzetben több jelölt lehetőségével, és ez szerepelt Ukrajna 1996. június 28-án elfogadott Alkotmányában is általános tételként (megjegyezhető, hogy a választási törvény a választási körzetek kialakítása esetében előírja mind a megközelítőleg egyenlő számú választókat az egyes körzetekben, mind körzetek az egy tömbben élő nemzetiségeinek figyelembevételével való kialakítását, ami lehetővé tette Kárpátalja magyarsága számá-

ra Ukrajna Legfelsőbb Tanácsába minimum egy képviselő delegálását – a választási törvény 11. cikkelye).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa VII. ülészaka – 1997. év januári kezdet – parlamentképviselő-választási törvénymódosítást hajtott végre, vegyes változatot irányoz elő: 50%-ban egyéni egymandátumos körzetből közvetlen választással, 50% pártlista. A pártlista vonatkozásában bejegyzett pártok vagy választási blokkok jöhetnek számításba abban az esetben, ha Ukrajna összes, a választáson megjelent szavazói 4%-a rájuk szavaz (megjegyezhető, hogy a törvény nem teszi lehetővé társadalmi-kulturális szervezetek pártlistáját, míg pártok szervezése nemzetiségi alapon Ukrajna törvényei alapján nem lehetséges).

A Legfelsőbb Tanácsban jelen lévő politikai irányzatok és érdekcsoportok függvényében jelenleg három megközelítőleg egyenlő erő létezik – a baloldal, centrum, jobboldal –, ami az esetek többségében megnehezíti (esetenként lehetetlenné teszi) a törvényalkotást (megjegyzés: az egyes politikai irányzatokat a következő fejezetben elemezzük részletesebben). Esetleg kiemelhető, hogy a Legfelsőbb Tanács elnöke Ukrajna politikai rendszerében lényegesen nagyobb súllyal rendelkezik, mint például a magyar parlament elnöke.

A végrehajtó hatalmat illetően egy bizonyos kettősség áll fenn. A Miniszteri Kabinet a végrehajtó hatalom fő letéteményese, elnökét az Alkotmány alapján a Legfelsőbb Tanács javaslata birtokában – pontosabban egyeztetve a Legfelsőbb Tanáccsal – az államelnök nevezi ki (114. cikkely). A miniszteri kinevezések ugyancsak az államelnök hatáskörébe tartoznak, viszont csak a miniszterelnök felterjesztése alapján. Ugyanakkor az államelnök az Alkotmány értelmében a Legfelsőbb Tanács beleegyezése nélkül felmentheti a miniszterelnököt (106. cikkely 9. pont), ami jelentős politikai bizonytalanság forrása.

Ukrajna állami intézményrendszerében különleges helyet foglal el az államelnök és az elnöki adminisztráció, valamint Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsa (az elnöki-parlamenti vagy parlamenti-elnöki államforma kérdéskör részletesebb taglalása a következő „Ukrajna Alkotmánya” paragrafusban).

Az államelnök végrehajtó hatalomban betöltött szerepe az elfogadott Alkotmány alapján bizonyos csorbát szenvedett, az elnök nem egyértelműen a végrehajtó hatalom egyetlen letéteményese. Ezt a bi-

zonytalanságot ellensúlyozandó működik az Elnöki Adminisztráció, amely felépítésében gyakorlatilag ismétli a Miniszteri Kabinetet, bár az Alkotmányban nem szerepel mint intézmény (az Alkotmány értelmében az államelnöknek joga van tanácsadó szervezete létrehozására, az elnöki adminisztráció viszont tevékenységében lényegesen átlépi a tanácsadói hatáskört).

Ugyanakkor az Alkotmányban szerepel Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsa az államelnök elnökletével (107. cikkely).

Ukrajna Alkotmánya

Az 1996-ban történt alkotmányozási folyamat összetett és ellentmondásos volt. Az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság 1978-ban jóváhagyott Alkotmánya a számtalan kiegészítés és változtatás miatt gyakorlatilag használhatatlannak bizonyult. Ukrajna új alkotmánytervezete a Legfelsőbb Tanács ülésain nem kapta meg a minősített többséget. A helyzet ideiglenes megoldásának az 1995. június 8-án elfogadott Alkotmányi Szerződés bizonyult, amelyik egy év időtartamra – az új Alkotmány elfogadásáig – szabályozta a hatalom különböző intézményeinek kapcsolatait. Megjegyezhető, hogy az Alkotmányi Szerződés hangsúlyozottan egy elnöki-parlamentari – sőt elnöki – államformát irányzott elő, ahol az államelnök önhatalmúan nevezi ki a miniszterelnököt, alakítja ki a Miniszteri Kabinetet (22. cikkely). Az államelnök jogkörébe került a Legfelsőbb Tanács feloszlításának lehetősége, amennyiben a Tanács által elfogadott és az államelnök által vétó alá helyezett törvényeket ismételten jóváhagyja – tehát Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa gyakorlatilag meg volt fosztva törvényalkotási lehetőségeitől (23. cikkely).

Az Alkotmányt előkészítő bizottság, majd a külön munkacsoport 1996. május 5-i dátummal benyújtotta az új Alkotmány tervezetét, amely ismét egy elnöki-parlamentari államformát szentesített volna. A Legfelsőbb Tanács ellenállása miatt ez a tervezet ismét nem került elfogadásra, viszont az Alkotmányi Szerződés érvényességének egy éves határideje a lejáráshoz közeledett. Kucsma államelnök, élve az Alkotmányi Szerződésben biztosított jogával, az Alkotmány elfogadására (ismételten: elnöki-parlamentari államforma) össznépi referendum kiírását helyezte kilátásba.

Feltételezhetően az össznépi alkotmányreferendum esetleges negatív eredménye – nem jelenik meg a szavazók 50%-a, nem fogadják el az alkotmánytervezetet (a baloldali politikai irányzatok a tervezet ellen léptek fel) – vonzatában, a Legfelsőbb Tanács egyeztető bizottság által kidolgozott kompromisszumos alkotmánytervezet hagyott jóvá 1996. június 28-i (hajnalig tartó) ülésén. Ukrajna Alkotmánya elvben egy parlamenti-elnöki államformát irányoz elő, ahol azonban – gyakorlatban – az államelnök jogköre a meghatározó.

Ukrajna politikai és gazdasági helyzetének összefüggései

A posztoszocialista országokban – ez érvényes mind Kelet-Közép-Európa, mind a volt Szovjetunió volt tagállamaira –, az 1989–1991-ben bekövetkezett politikai rendszerváltozás előtérbe helyezte a gazdasági reform elkerülhetetlenségét. A piacgazdaságba való átmenet időszaka a „vadkapitalizmust”, a tőke elsődleges felhalmozódását idézi elő ezen országok többségében. A folyamat természetes velejárója a politika és a gazdaság szoros összefonódása, a gazdasági érdekcsoportok – nyugodtan lehet klánoknak titulálni őket – politikai támogatottsága meghatározó szükségszerűséggé vált.

Ukrajnában a helyzet némiképpen eltérő a Kelet-Közép-Európa országaival szemben. Míg ott a rendszerváltás egyes politikai irányzatai hozták létre gazdasági érdekeltségeiket, addig a FÁK országaiban a kialakult – esetenként már meglévő, de csak ezekben az években legalizálódott – érdekcsoportok kerestek – és találtak – politikai támogatottságot. Ez a megállapítás különösen érvényes az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa centrum frakciót illetően, ahol a frakciók többségükben párton kívüli képviselői az egyes területi vagy ágazati klánok érdekeinek a megjelenítői.

Természetesen az érdekcsoportok képvisellete nem – legalábbis nem minden esetben – jelenti az árnyékgazdaság egyes klánjai érdekeinek lobbyszását, jelen van a teljesen legális érdekképviselés. Ugyanakkor ágazati szinten meghatározó az agrárlobby jelenléte Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Parasztpárt és Agrárpárt frakcióiban, ahol a képviselők a mezőgazdaság érdekeit – és mint többségükben mezőgazdasági üzemek vezetői, saját érdekeiket védik.

A különböző gazdasági érdekcsoportok politikai háttere

Ukrajna gazdaságában az elvben elkülöníthető területi és ágazati érdekcsoportok – és politikai hátterük – több esetben összefonódnak (a területi elkülönülés különösen erős a FÁK közép-ázsiai – és részben kaukázusi – köztársaságaiban az egyes törzsi klánok vonatkozásában, amelyek megtartották az ó- és középkorbeli elkülönüléseket).

Ukrajna esetében makroszinten az ágazati érdekcsoportok közül kiemelhető a Donbász régió nyersanyag – meghatározóan a szén –, a keleti régió Dnyepropetrovszk központtal ipari – jelentős részben hadiipari –, a középrégió Kijev központtal ipari, valamint a nyugati területek Lvov központú ipari és nyersanyag (szén, kőolaj, földgáz) érdekcsoportjai megfelelő politikai háttérrel.

A Donbász szénklán – Doneck és Luganszk területek – esetében meghatározó a veszteségesen termelő szénbányászat kiemelt állami támogatásának a biztosítása (ez a szén érdekcsoport emelte a miniszterelnöki székbe az 1994-ben a Donbász bányászok a gazdasági életet megbénító sztrájkja után Zvjágilskij-t, aki csak 1997-ben tért vissza önkéntes – Izrael – száműzetéséből). A szénklán politikai támogatottsága esetében nem hagyható figyelmen kívül a különböző politikai irányzatok együttműködése. Így a keleti területeken rendkívül erős kommunista párt – az elvben baloldali beállítottságú orosz és/vagy orosz ajkú lakosság nagymértékben függő helyzetben van a bánya- és részben a kohóipar működésétől.

A Dnyepropetrovszk ipari – hadiipari – klán kérdése összetettebb. Még makroszinten is a közelmúltban elkülöníthető volt Dnyepropetrovszk és a Harkov érdekcsoport. Ugyanakkor Ukrajna felső politikai vezetésében kétségtelen a Dnyepropetrovszk klán meghatározó szerepe – más kérdés, hogy két, esetenként egymással szembenálló csoportban. Az államelnök Kucsma Dnyepropetrovszk iránti kötődése ismert, és mind az elnöki adminisztrációban, mind az Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsában a Kucsma-vonalat támogatók bírnak a kulcspozíciókat.

Külön elbírálást kaphat az ugyancsak Dnyepropetrovszk központú, meghatározóan az energetikai iparban jelenlévő érdekcsoport.

Az elvben Kijev központú ipari érdekcsoport Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa egyes frakcióihoz – egyes politikai irányzatokhoz – való kötődése nem meghatározó.

Az említett három ipari érdekcsoport politikai támogatást kereső – és találó – tevékenységével ellentétben a nyugati területeken jelenlévő ipar – részben szénbányászat, kőolaj- földgázkitermelés – esetében meghatározó a politika prioritása. A nemzeti-demokrata és radikális nacionalista irányzatok elvben maguk mögött tudhatják a gazdasági érdekeket megjelenítő köröket (ellenkező esetben a gazdasági érdekcsoportok tevékenysége nem biztosított). Más kérdés, hogy az egyes jobboldali politikai irányzatok egymás közötti vetélkedése az elektorát elnyerése érdekében az adott helyzetben melyik gazdasági klán támogatását – pénzügyi támogatását – élvezzi.

A gazdasági érdekek megjelenése Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában

Az előzőekben ismertettük Ukrajna gazdasági érdekcsoportjainak támogatottságát globális aspektusban. Most az egyes klánok lokális érdekeltségét elemezzük a gazdaság egyes szféráiban.

Ukrajna gazdasági fejlődését meghatározóan befolyásolja az energiahordozók ellátásbiztosítása, figyelembe véve azt a tényt, hogy míg a szénvagyon elvben lehetővé tenné az önellátást, addig a szénhidrogén energiahordozók esetében elkerülhetetlen a nagy volumenű import. A szénkitermelésnél és -felhasználásnál a felhasználás az 1990. évi 127 millió tonnáról 1995-ben 81 millió tonnára esett vissza, és Ukrajna saját termeléséből szükségleteinek csak 81%-át tudta biztosítani. A Donyeck szén érdekcsoport esetében korlátozó tényező, hogy a keleti területeken lévő bányüzemek abszolút többségében a kitermelés veszteséges – egyes esetekben egy tonna szén önköltsége meghaladja a 300 USD-t (a Lengyelországból importált szén 40-50 USD/tonna). Ebben a helyzetben a szénklán a terület lakossága általi támogatottságát csak a szénkitermelés állami támogatásának kiharcolásával biztosítja.

Ukrajna gazdaságának egyik legproblematikusabb kérdése a kőolaj- és földgázszükséglet biztosítása meghatározóan az Oroszországból történő importból (a kőolaj esetében folyamatban van a Kaszpi-tengeri slejf – Azerbajdzsán – kitermelésből származó import lehető-

ségének realizálása, míg a földgáz esetében a Türkmenisztánból érkező import a behozatal 20-25%-a).

A gazdasági érdekcsoportok Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában elsősorban a földgázimport elosztásában jelennek meg. A földgázkitermelés Ukrajnában a szükségletek mindössze 20-22%-át biztosítja, az import meghaladja az évi 60 milliárd m³-t. Az import elosztásában érdekelt csoportok közül kiemelhető az „Ukrajna egységes energetikai rendszere” korporáció.

Erősnek tekinthető az agrárlobby támogatottsága Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában – mind az eredeti Parasztpárt, mind a pártból kivált Agrárpárt frakcióik képviselői részéről. Követelései a mezőgazdaság támogatását illetően elvben megalapozottak, kérdés, hogy a költségvetés tudja-e biztosítani ezeket a támogatásokat. Ugyanakkor megkérdőjelezhető az agrárlobby a felső politikai vezetésben jelenlévő személyeinek a mezőgazdaság vetőmagellátásában és a géppark felújításában megmutatkozó nyugatorientáltsága.

Az általános – ágazati – gazdasági érdekek, pontosabban az egyes gazdasági klánok érdekei, a népgazdaság egyes ágazatai esetében jelentősnek tekinthető a területi érdekek lobbyzása Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában.

Elvben elfogadható, hogy a megválasztott képviselők – pártállástól vagy frakciójuktól függetlenül – az adott választási körzet gazdasági érdekeit jelenítik meg a Legfelsőbb Tanácsban. Ebben a vonatkozásban azonban kivételként értékelhető a Nugat-Ukrajna – Galícia, Voliny – területéről mandátumot szerzett képviselők tevékenysége, akik abszolút többségükben a politikai kérdéseket helyezik tevékenységük központjába.

Ukrajna gazdasága – a függetlenné válás „ára”

A Szovjetunió megszűnése után az utódállamok közül Ukrajna területét tekintve – 604 ezer km² – a harmadik (az Orosz Föderáció és Kazahsztán után), míg lakossága esetében – 51 millió lakos – a második (Orosz Föderáció után) helyet foglalta el.

Az utódállamok esetében nyugati szakértők Ukrajna gazdasági potenciálját értékelték a legmagasabbra. Ebben közrejátszott a köztársaság fejlett ipara – gépipar, fémkohászat – és az a tény, hogy a világ

csernozjom talajának mintegy 1/3-a Ukrajna területén található. Ugyanakkor a Közép-Ázsia és részben a Kaukázus nyersanyagokban és energiahordozókban esetenként kiemelkedően ellátott szovjet utódállamai őshonos lakossága jelentős része alacsony szakképzettségével – valamint a még meglévő középkori feudális társadalmi viszonyok negatív hatásával – szemben Ukrajna lakossága esetében jelen volt a képzett munkaerő mind az iparban, mind a mezőgazdaságban.

Azonban – az ipar vonatkozásában a szakértői vélemények nem vették figyelembe a volt Szovjetunió gazdasága integráltságának Ukrajna számára negatív következményeit, az agrárszféra esetében pedig azt a tényt, hogy a köztársaság mezőgazdasági területének jelentős része az úgynevezett kritikus termelési zónában van, hótakaró nélküli, 20-25 °C átlaghőmérsékletű téli hónapok, az aszályos nyár nem teszik lehetővé a biztonságos termelést.

Függetlenül ettől, a nyugati szakértők véleménye tudatában a nemzeti demokratikus politikai irányzatok – és ehhez a nézethez csatlakozott keleti területek lakossága az 1991. december 1-jei Ukrajna Függetlenségi Referendumuma esetében – a függetlenség kivívását a gazdasági fejlődés alapjának tekintették. Az eredmények ismertek. Mind az ipari, mind a mezőgazdasági termékek termelési mutatói 1990-hez viszonyítva 30-50%-kal estek vissza, és a lakosság reáljövedelme az 1990. évhez képest kevesebb, mint a fele.

A volt Szovjetunió gazdasága integrációjának következményei

Függetlenül attól, hogy a volt Szovjetunió vagyoniának az utódállamok közötti szétosztása nincs közvetlen kapcsolatban a gazdaság integráltságának negatív következményeivel, Ukrajna esetében az 1992-ben megkötött úgynevezett „O” variáns egyezmény – Oroszország átvállalta a volt Szovjetunió külföldi adósságainak visszatérítését, míg Ukrajna (és a többi utódállam külön szerződésekben) lemondott a volt Szovjetunió aktívumairól – Ukrajna számára rendkívül kedvezőtlen volt. Míg Oroszország esetében a nyugati pénzügyi intézmények jelentős visszafizetési átütetmezést engedélyeztek – tehát a passzívumok nem terhelik Oroszország folyó költségvetését –, addig az aktívumok esetében Ukrajna (és a többi utódállam) nem kapott információt a kül-

földi ingatlanok értékéről, az aranytartalék mennyiségéről, a gyémántalap értékéről, a volt Szovjetunió külföldi pénzügyi aktívumairól, amelyek összességükben lényegesen felülmúlták az adósságterheket. A függetlenné vált Ukrajna gyakorlatilag „üres kasszával” kezdte gazdasági tevékenységét, ami meghatározóan erősítette már a függetlenség éveiben is az Oroszországhoz való kötődést (elsősorban az energiahordozók importja vonatkozásában).

Ukrajna gazdasága jelenleg legnagyobb problémája az energiaigényes ipar – fémkohászat, részben a gépipar és a vegyipar is – energiahordozókkal való ellátása. Nem részletezve a kérdéskört – az elfogadott energetikai program szerint míg Ukrajna 1990-ben saját termelésből szénszükségletének 100%-át, kőolajszükségletének mindössze 9,6%-át, földgázszükségletének 23,6%-át fedezte, addig a leépülő ipari termelés, tehát az energiahordozók felhasználásának csökkenése esetében is ezek a mutatók 1995-ben a szén esetében 81%, a kőolaj 26,1%, mag a földgáz 21,2% voltak, és az energiaprogram a 2010. évre is a szükséglet saját termelésből való biztosítását szénből 100%-ra, kőolajból 16, míg földgázból 43,9%-ra prognosztizálja.

Jelen időben kísérlet történik az energiahordozó-import diverzifikálására – gyengíteni az egyértelmű Oroszország-kötődést (földgáz esetében Türkmenisztán is) a Kaszpi-tenger slejfen kitermelt kőolaj, esetleg az Irán–Törökország–Fekete-tenger import segítségével, aminek a jövője azonban több, mint kétséges.

Az ipari termelés statisztikai mutatói ismertek – ennek ismétlése felesleges. Azonban feltétlenül kiemelhető, hogy Ukrajna gépipara 80–85%-ban valamilyen mélységben kapcsolatban volt a volt Szovjetunió hadiipari komplexumával (rakétagyártás és a harckocsiipar esetében 100%). Ugyanakkor Ukrajna gyakorlatilag nem állított elő végterméket a hadiipar területén.

A fémkohászat és a fémipar termékei esetében a magas fokú energiahordozók iránti igény mellett komoly probléma az üzemek leépült állapota, ami a termékek versenyképességét korlátozó tényező.

Külön elbírálást érdemel Ukrajna élelmiszergazdasága, mivel a jelentős import – energiahordozók és nyersanyag – ellentételezése nagy részben csak agrárélelmiszer-termékek kivitelével lehetséges. Az ugyancsak leépülő mezőgazdaságot illetően elég megjegyezni a gabo-

nagazdaság helyzetét – a gabonafélék termésmennyisége 1990-ben 51 millió tonna volt, és gyakorlatilag ugyanilyen a helyzet az állattenyésztési termékek termelése terén (függetlenül ettől az 1992–1993. évek gabonaimportjával ellentétben Ukrajna a csökkenő állatállomány keveréktakarmány-szükséglete minimalizálásának függvényében 1996-ban megközelítőleg 1 millió tonna gabonát exportált).

Azonban az agrárélelmiszer-termékek meghatározó felvevőpiaca a FÁK országok, és ezen belül Oroszország. Így a hús- és a hústermék-kivitel esetében az orosz export meghaladja a 90%-ot, tej- és tejtermék-kivitelben 85-90%, növényi olaj 81-85%. Külön elbírálást érdemel Ukrajna cukoripara. A termelési kapacitás évi 2 milliárd tonna felett van, a hazai felhasználás nem haladja meg az évi 0,6 milliárd tonnát. Az Oroszország részéről történt ukrán cukorimport korlátozása lehetetlenné teszi a cukortermelési lehetőség teljes kihasználását (bár Ukrajna energiahordozó importjának jelentős részét agrárélelmiszer-termékek kivitelével ellentételezi). Gyakorlatilag ez a helyzet a többi termékek esetében is. Ukrajna a nyugati piacon nem versenyképes – itt a Csernobil-szindrómán kívül lényeges korlátozó tényező a mezőgazdasági termékek minősége, míg az élelmiszerek esetében a csomagolótechnika egy nyugati fogyasztó által elfogadhatatlan szintje.

Vagyis Ukrajnának az energiahordozókat illető importfüggősége Oroszországtól, az ipar esetében az integrált termelési szerkezet hiánya (részegységek kölcsönös szállítása, kooperáció a végtermékek előállításában stb.), az agrárélelmiszer-termékek kivitelében a meghatározó oroszországi felvevő piac korlátozza Ukrajna gazdasága esetleges Nyugat irányába való nyitását. Az „ördögi körből” – energiahordozó-függőség és az ellentételezés korlátolt lehetősége – kitörés Ukrajna esetében feltételezi elsősorban az ipar átstrukturálódásának felgyorsítását, ami viszont külföldi investíciók nélkül elképzelhetetlen. Ugyanakkor a külföldi termelőszférába való befektetések összege 1996-ban Ukrajnában egy lakosra számítva mindössze 23 USD, ami nem igényel kommentárt.

A különböző politikai irányzatok gazdasági orientáltsága

Mint már említettük, Ukrajna függetlenné válása időszakában a nemzeti-demokrata és a radikális nacionalista politikai irányzatok részéről

hangsúlyozott a „Moszkva fennhatóságától és központi irányításától megszabadulva Ukrajna korlátlan gazdasági fejlődése biztosított” jelző nem volt megalapozott, amit az utolsó eltelt évek eredményei is alátámasztanak. Ugyanakkor megjegyezhető, hogy a hivatalos statisztikai adatok a gazdaság visszaesését illetően minden valószínűség szerint félrevezetőek. Az árnyékgazdaság rendkívül magas részaránya – egyes számítások szerint GDP-ben meghaladja a 60%-ot – feltételezi a valóságban némileg jobb helyzet lehetőségét.

Az árnyékgazdaság magas részaránya, ennek legalizálása esetében javíthatja a kialakult gazdasági krízishelyzetet. Az ebbe az irányba – az árnyékgazdaság legalizálása – irányuló intézkedéseket – a külföldre menekített ukrán tőke visszaforgatása Ukrajna gazdaságába büntetlenségének biztosítását – gyakorlatilag Ukrajna minden politikai irányzata támogatja. Nem ennyire egyértelmű az árnyékgazdaság legalizálását elősegítő új adótörvények bevezetésének esélye – az adóteher csökkentése, ami nem „kényszeríti” a vállalatokat és a vállalkozókat reális jövedelmük eltitkolására.

A különböző politikai irányzatok gazdasági orientáltságát illetően a Nyugat-Ukrajna területén meghatározó támogatottságot élvező nemzeti-demokrata és radikális nacionalista irányzatok egyértelműen a Nyugat- és Kelet-Közép-Európa országai felé való gazdasági nyitást preferálják, nem véve figyelembe ennek a nyitásnak a korlátait. Az elv ezen politikai irányzatok részéről: „minél távolabb az imperialista Oroszországtól”, mind politikailag, mind gazdaságilag.

Lényegesen reálisabb a Kelet- és Dél-Ukrajna területein jelenlévő centralista politikai irányvonalat megjelenítő érdekcsoportok álláspontja, amelyek lehetetlennek tekintik az Oroszország gazdaságától történő teljes leválást. A baloldali politikai irányzatok esetében a helyzet nem ennyire egyértelmű. Egyes szélsőbal csoportok a Szovjetunió visszaállításában gondolkodnak – ezt a jelszót hangoztatják, mint Ukrajna minden gazdasági problémáját megoldó tényezőt. Ukrajna Kommunista Pártja – a baloldal vezető ereje – felső vezetése már árnyaltabban közelíti meg a kérdést, a problémák megoldását a FÁK országok gazdasági integrációjának felerősítésében látják, Ukrajna politikai és állami függetlensége megtartása mellett.

Azonban a gazdasági orientáltság a politikai irányzatok részéről kevésbé meghatározó Ukrajna gazdaságpolitikája esetében. A „végső szót” minden bizonnyal a gazdasági érdekcsoportok (klánok) mondják ki, amelyek befolyása Ukrajna keleti – ipari – területein vitathatatlan. Ezek az érdekcsoportok megtalálják és megtalálták azokat a politikai pártokat (irányzatokat), amelyek képviselni fogják álláspontjukat Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában és a hatalom egyéb intézményeiben. Orientáltságukat illetően a kérdés összetettebb. Meghatározó összefonódásuk az elsősorban orosz gazdasági érdekcsoportokkal, ugyanakkor a kapcsolat a nyugati körökkel a közös érdekeltég alapján is fejlődik.

A tanulmányban Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai hátterének ismertetése – mind a gazdaság, mind a politika vonatkozásában – az 1990-es évek végéig terjedő időszakot fogta át. Az ezt követő évek elsősorban politikai eseményei gyakorlatilag nem befolyásolták Ukrajna gazdaságának sem fejlődését, sem orientációját.

Az 1999. évi ukrajnai államelnök-választás eredményeként ismét Kucsma kapott 5 éves „mandátumot” (a második fordulóban nagy többséggel az Ukrán Kommunista Párt első titkárával, Szimonenkóval szemben). Jelenleg vitatott kérdés Kucsma esetleges harmadik időszakra való jelölésének törvényessége – az első időszak az 1994-1999 közötti évek, míg az Alkotmány, amely csak két időszakot „engedélyez”, elfogadása 1996-ban történt.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2002. évi képviselőválasztásának eredményeként ismét egy „hárompólusú” parlament jeleníti meg a törvényhozó hatalmat. A nyugati régióban a mandátumok többségét a nemzeti-demokrata, esetenként radikális nacionalista pártokat egyesítő választási blokk jelöltjei kapták. A keleti régióban jelentős volt a baloldal – Ukrán Kommunista Párt, Ukrán Szocialista Párt – jelöltjeinek mandátumszerzése.

Lényegesen összetettebb a helyzet a centrum politikai irányzatok esetében. Az egyes gazdasági érdekcsoportok által alapított pártok, nem bízva a 4%-os küszöb átlépésében, választási blokkban indultak, azonban miután mind a párt(blokk)listán, mind az egyéni körzetekben a blokk jelöltjei mandátumot szereztek, a Legfelsőbb Tanácsban már önálló frakciókat hoztak létre. Kivételt képzett Ukrán Szociáldemok-

rata (egyesített) Párt, amely bízva támogatottságában, külön indult a képviselőválasztáson és sikeresen lépte át a 4%-os küszöböt. Nem részletezve az egyes gazdasági klánok helyzetét, a politikai támogatottság esetében kiemelhető, hogy míg a Kucsma államelnök által ki-nevezett – az Elnöki Adminisztráció vezetője – Medvedcsuk a szociál-demokraták pártjának az elnöke, és a klán Ukrajna központi régiójá-ban játszik meghatározó szerepet, addig a keleti régió Donbász klán – az Ukrajna Régiói párt – meghatározó személye Janukovics, a minisz-terelnök.

Ukrajna mind politikai, mind gazdasági „többvektorú” politikája továbbra is a felső politikai vezetés részéről kiemelten kezelt irányvo-nal. Ennek egyik, a nyugati irányvonalat megerősítő feltétele lenne Ukrajna az „Európai Unió szomszéd” státuszának az „Európai Unió asszociált tagja” szintre emelése. Ugyanakkor valószínűsíthető a keleti orientáció térnyerése, elsősorban a 2003. évben létrehozandó „Egysé-ges Gazdasági Térség” elv alapján az Orosz Föderáció, Ukrajna, Belo-russzia, Kazahsztán részvételével, amely felépítésében és céljaiban megfelelhet(ne) egy keleti Európai Uniónak.

Irodalom:

- Isztorija Ukrajinszkoj RSZR – doradjanszkij period. Kijiv, Vicscsa Skola; 1978.
Szubtelnij O. Ukrajina Isztorija Kijiv, Libid; 1991.
Ekonomika Ukrajini ta sljáchi jiji podalsoho reformuvannja Kijiv, Heneza; 1996.
Vibori narodnich deputativ Ukrajini Kijiv, Prokom; 1998.
Sztatiszticsnij Scsoricsnik Ukrajini Kijiv, Derzavnij Komitet Sztatisztiki; 2002.